

ЛЕВИЦЬКИЙ Михайло Вікторович
Київський інститут Національної гвардії
України

АКСІОМА ВИНЯТКОВОЇ ЗНАЧИМОСТІ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ПРОБЛЕМАТИКИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Однією з проблематичних аспектів дієвості норм міжнародного гуманітарного права є їх корелятивність з нормами міжнародного публічного права у сфері забезпечення прав людини і громадянина.

Чинність міжнародно-правових норм у сфері захисту прав людини під час воєнних дій та забезпечення прав і встановлення пересторог для легітимних суб'єктів збройних конфліктів є важливими аспектами сучасного міжнародного права. У ХХІ столітті воєнні конфлікти зазнали значних трансформацій, відображаючи динаміку геополітичних змін, появу нових методів і технологій ведення збройної боротьби, а також ескалацію інших гібридних форм протистояння. У цих умовах постає питання ефективності чинних міжнародно-правових механізмів забезпечення «права війни», насамперед, норм міжнародного гуманітарного права, конвенцій ООН, багатосторонніх, регіональних та рамкових договорів з питань дотримання правил та звичаїв війни і забезпечення безпеки та прав некомбатантів, а також механізмів їх забезпечення.

Як зазначає дослідник Л.В. Пашинна, аналіз чинності міжнародно-правових норм у контексті сучасних воєнних конфліктів засвідчує, що їх адаптація до нових викликів залишається єдиною з ключових у діяльності та сприйнятті проблематики міжнародними співтовариствами. Права людини та норми, що регулюють статус і дії легітимних суб'єктів воюючих сторін, вимагають не тільки формального закріплення, але й ефективного застосування на практиці [1, с. 328].

Інструкція Про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджена наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164, позиціонує міжнародне гуманітарне право (МГП, право збройних конфліктів) як систему міжнародно визнаних правових норм і принципів, що застосовуються під час збройних конфліктів, встановлюють права і обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечення захисту жертв конфлікту та визначають відповідальність за порушення цих норм [2].

Як відомо, закони та звичаї війни на даний час становлять певну сукупність міжнародноправових і моральних принципів, що регулюють права та обов'язки воюючих сторін та нейтральних держав під час війни, мета якої – усунення найбільш жорстоких форм ведення бойових дій, покращення долі поранених, хворих та військовополонених, захист мирного населення, недопущення надмірного насильства між ворогуючими сторонами стосовно як один одного, так і осіб, які безпосередньо не беруть участь у воєнних діях.

Найбільш значущою у сфері міжнародного гуманітарного права щодо захисту прав людини в умовах війни є IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (від 12 серпня 1949 року). Основна мета усіх чотирьох Женевських конвенцій полягала в тому, щоб встановити гуманітарні правила, яких слід дотримуватися у міжнародному збройному конфлікті. У IV Женевській конвенції, від яких сторони повинні утримуватися за будь-яких обставин. Сюди входять дії, які визнані такими, що порушують основні права людини, спричиняють насилля над життям й особистістю, зокрема: всі види вбивств, заподіяння каліцтва, жорстоке поводження й тортури, захоплення заручників, використання «живого щита», наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження тощо. Вказана IV Женевська конвенція рішуче забороняє примусову працю цивільних осіб в інтересах держави-окупанта, якщо не дотримано певних суворих пересторог і т.п. (стаття 51 Конвенції).

Дослідженню міжнародних норм, спрямованих на дотримання гуманітарних обов'язків та пересторог воюючих сторін, зокрема щодо захисту прав людини під час збройних конфліктів, присвячені праці ряду вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема, таких, як: Авдошин І.В., Білозьоров Є.В., Березняк В.С., Бігняк О.В., Гнатовський М.М., Громовенко К.В., Демичева А.В., Кіндзера Р.І., Кориневич А.О., Короткий Т.Р., Лисик В.М., Поєдинок О.Р., Сенаторова О.В., Топольницька М.І., Щербіна М.Г., Хендель Н.В. та інші.

Як цілком слушно вказують нам В.С. Березняк та А.В. Демичева, проблема військових конфліктів має багатовікову історію, і це говорить про те, що «придушити та викоринити таке явище як війна не представляється можливим, однак, єдиним можливим варіантом є максимальне забезпечення і захист цивільних осіб в умовах збройного конфлікту. Дотримання прав людини в умовах військових конфліктів є доволі проблематичним в плані забезпечення та реалізації у зв'язку з масштабністю військових дій та, апріорі, тягне за собою порушення прав та свобод мирного населення [3, с. 3].

Разом з тим, як зазначає К.В. Громовенко, методи ведення військових конфліктів не є сталими і постійно змінюються, що ставить перед міжнародним гуманітарним правом завдання враховувати ці зміни, аби не допустити прогалин в захисті прав людини. Тому питання захисту прав людини в умовах сучасних збройних конфліктів привертає все більшу увагу вітчизняних і закордонних дослідників у галузі міжнародного гуманітарного права та прав людини [4, с. 101].

Особливості сучасних збройних конфліктів: їх нерегулярний, мінливий характер, різноманітність прийомів, методів та засобів збройної боротьби, широка участь не легітимних (з точки зору норм міжнародного гуманітарного права) учасників, використання новітніх технологій, зокрема, таких як кіберзброя, намагання знищити державну інфраструктуру, що забезпечує життєдіяльність населення та інші порушення правових меж конфліктів, – визначають сумніви щодо можливості ефективного забезпечення прав людини саме нормами МГП. Крім того, означені аспекти значно ускладнюють як саму

кваліфікацію ймовірних порушень, так і можливість застосування норм міжнародного гуманітарного права. У цьому контексті вбачається вкрай актуальним дослідження чинності таких норм через призму реалій сучасних збройних конфліктів, зокрема, російсько-української війни.

Ця тематика дослідження має важливе практичне значення, оскільки від можливості моніторингу і слідкування за належним дотриманням міжнародних правил, норм і стандартів воюючими сторонами залежить, зокрема, відновлення миру та міжнародної стабільності.

Отже, як відомо, міжнародні стандарти у галузі прав людини – це обов'язкові для всіх держав правила поведінки з людьми, що полягають у необхідності гарантувати особам, які перебувають під їх юрисдикцією, встановлені універсальними і регіональними міжнародно-правовими актами права і свободи, а також обов'язок не зазіхати на такі права [5, с. 43].

У сучасному світі, коли проблема прав людини вийшла далеко за межі окремої держави, виникла необхідність у створенні універсальних міжнародно-правових стандартів, які також визнаються як основні права людини. Ці стандарти відображені у низці важливих міжнародно-правових актів, що встановили загальнолюдські вимоги дотримання прав та інтересів особи, визначивши ту межу, за яку держава не може виходити. Таким чином, права людини стали об'єктом регулювання не лише окремої держави, а й міжнародного співтовариства. Обсяг прав і свобод людини в сучасному суспільстві визначається не лише особливостями певного співтовариства людей, а й розвитком людської цивілізації в цілому, рівнем інтегрованості міжнародного співтовариства [6, с. 37].

Відповідно, сучасне міжнародне право передбачає фундаментальну гуманітарну складову, а саме: відповідальність кожної окремої держави за забезпечення певних правових стандартів під час збройних конфліктів як всередині країни, так і за її межами.

У зв'язку з зазначеними вище нормативами, цивільне населення потребує захисту нормами міжнародного гуманітарного права з таких позицій:

1) під час активної фази збройного конфлікту – від того, щоб стати об'єктом збройного нападу та наслідків застосування сили проти військових об'єктів і комбатантів противника;

2) коли воно потрапляє під владу супротивника (зокрема, коли опиняється під юрисдикцією супротивної держави на захопленій нею частині території суверенної країни) [7].

Д. Казначеев систематизував основні права, щодо яких відбуваються найбільш масові порушення під час збройних конфліктів, а саме: 1) право на життя, захист від катувань та нелюдського поводження; 2) право на справедливий судовий розгляд; 3) право на повагу до сімейного та особистого життя; 4) свобода вільного пересування; 5) право на свободу та особисту недоторканність; 6) свобода думки, совісті та релігії; 7) свобода мирних зібрань і асоціацій; 8) свобода об'єднань; 9) право на свободу слова і вираження поглядів; 10) право власності; 11) право на гідний рівень життя; 12) право на освіту; 13) право на протидію всім проявам дискримінації; 14) права внутрішньо переміщених осіб; 15) права жінок; 16) права дітей; 17) права людей з інвалідністю; 18) права вразливих груп населення; 19) право на участь в управлінні державними справами [8, с. 82-83].

Як зазначає Ф. Бані-Насер, незалежно від того, мирний чи воєнний час, норми міжнародного права в частині забезпечення прав людини за своєю природою продовжують застосовуватися в обох випадках, оскільки вони стосуються людей та їхніх прав. Однак необхідно враховувати особливості воєнного часу, оскільки саме під час дії правового режиму воєнного стану, під час активної фази збройного конфлікту, - не можна повністю забезпечити недоторканість усіх прав, наприклад, права на життя. Але коли є порушення норм МГП, то виникає питання, які саме права людини чи норми міжнародного гуманітарного права були порушені? І тут також є різниця: у випадку збройного конфлікту першочергова увага приділяється дотриманню сторонами конфлікту норм міжнародного гуманітарного права, але зрозуміло, що необхідно враховувати природу того чи іншого права, оскільки міжнародне гуманітарне

право традиційно застосовується під час збройного конфлікту, і, відповідно, у першу чергу застосовуються саме ці норми і правила, а вже потім звертається увага на норми «загального» міжнародного публічного права у сфері дотримання прав і свобод людини [9, с. 83-84].

Як відомо, Україна, як сторона російсько-української війни, суворо дотримується законів і звичаїв війни. На виконання взятих Україною міжнародних зобов'язань, - застосовуються норми міжнародного гуманітарного права щодо захисту жертв війни, насамперед цивільного населення, осіб, які припинили безпосередню участь у збройному конфлікті, цивільних об'єктів, захисту небезпечних об'єктів та культурних цінностей тощо.

Отже, сучасні воєнні конфлікти, зокрема, російсько-українська війна, характеризуються гібридними методами ведення війни та новими формами агресії, і, відповідно, висвітлюють прогалини в чинній системі міжнародного права. Таким чином, як вбачається, важливим завданням є вдосконалення механізмів відповідальності, передбаченими як нормами МГП, так і іншими міжнародними нормативами, за порушення і інші форми недотримання норм міжнародного гуманітарного права, а також - посилення інституцій, які уповноважені здійснювати контроль і примус до виконання відповідних міжнародно-правових норм. Однак для досягнення реальних результатів необхідне об'єднання політичної волі країн – стратегічних партнерів нашої держави, посилення міжнародного, зокрема, військового співробітництва та подальша імплементація норм діяльності країн НАТО та ЄС національним урядом. Лише за цими умовами міжнародне гуманітарне право може залишитися дієвим інструментом для захисту прав людини та забезпечення примусу щодо агресора – російської федерації хоч якогось дотримання норм та принципів міжнародного гуманітарного права. Отже, чинність міжнародно-правових норм у цій сфері залежить від здатності міжнародної спільноти реагувати на нові виклики, забезпечувати рівновагу між суворим дотриманням законодавства та забезпечення його адаптації до умов сучасних збройних конфліктів.

При опрацюванні проблематики дослідження використовувались і джерела, зазначені у списку бібліографічних посилань за №№ 10 – 22.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пашинна Л.В. Критерії визначення «збройного конфлікту» у міжнародному гуманітарному праві: історичні передумови, сучасні виклики та правові реалії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2024. Серія ПРАВО. Випуск 84: частина 4. С. 326-333. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/48-2.pdf> (дата звернення: 11.04.2025).

2. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: *Наказ Міністерства оборони України* від 23.03.2017 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>. (дата звернення: 11.04.2025).

3. Березняк В. С. Права людини в умовах широкомасштабного збройного конфлікту в Україні: *аналітичний огляд* / В. С. Березняк, А. В. Демичева. Дніпро: ДДУВС, 2023. 38 с. URL: https://er.dduvs.edu.ua/handle/12345_6789/11491 (дата звернення: 11.04.2025).

4. Громовенко К. В. Особливості захисту прав людини в умовах збройних конфліктів. *Актуальні питання юридичної науки. Науковий юридичний журнал*. № 17/2022. С. 101-107. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/17_2022/14.pdf (дата звернення: 11.04.2025).

5. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти. *Навчальний посібник*. Київ, 2018. Видавництво: «ФОП Голембовська О.О.», 208 с. URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_6_cory.pdf (дата звернення: 11.04.2025).

6. Іванків Ірина. Права людства. *Монографія*. Київ: Ваіте, 2020. 158 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/2/1/483674.pdf> (дата звернення: 11.04.2025).

7. Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 11.04.2025).

8. Казначесв Д. Права людини в умовах збройного конфлікту (війни). *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 11 березня 2022 р.). м. Дніпро, 2022. С. 81-84. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/10013/1/30.pdf> (дата звернення: 11.04.2025).

9. Бані-Насер Ф. Міжнародно-правовий захист цивільного населення та інших категорій осіб під час збройних конфліктів. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 6. С. 79–87.

10. Топольницька М. І. Критерії визначення збройного конфлікту в міжнародних нормативно-правових актах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Т. 3. Вип. 47. С. 177–180.

11. Основи міжнародно-правових стандартів прав людини: *навчально-методичний посібник* / за ред. О. В. Бігняка. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 168 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3FMB_Pravo/Bihnyak-O.V.-Osnovy-mizhnarodno-pravovykh-standartiv-prav-lyudyny.pdf (дата звернення: 11.04.2025).

12. Міжнародне гуманітарне право. *Посібник для юриста* / [М.М. Гнатовський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель]; За ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса: Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016. 2017. 145 с. URL: <https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/MHP-final.pdf> (дата звернення: 11.04.2025).

13. Гуманітарне право в умовах війни: джерела та найважливіші норми. 13 вересня 2023. [Інформаційний портал: MAPUJ.POMOC]. URL: <https://mapujpomoc.pl/uk/humanitarne-pravo-v-umovakh-viyny-dzher/> (дата звернення: 11.04.2025).

14. Філософія прав людини. (Серія «Зміна парадигми». Випуск 13)/За редакції Ш. Госепата та Г. Ломання; пер. з нім.: О. Юдіна та Л. Доронічевої. К.: Ніка-Центр, 2016. 320 с.

15. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом / пер. з англ. Харків: Консум, 2000. 592 с.

16. Білозьоров Є. В., Кіндзера Р. І. Міжнародно-правовий захист мирного цивільного населення в умовах збройного конфлікту. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 18. Економічні науки. 2015. Випуск 30. С. 181–187.

17. Щербіна М.Г. Захист прав людини в умовах збройного конфлікту. *Збірник тез круглого столу, присвяченого 72-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини* (м. Київ, 10 грудня 2020 р.). Київ: ДНДІ МВС України, 2021. 165 с. URL: <https://ispp.org.ua/2021/02/23/zbirnik-tez-kruglogo-stolu-prisvyachenogo-72-j-richnici-prijnyattya-zagalno%D1%97-deklaraci%D1%97-prav-lyudini-10-grudnya-2020-r-m-ki%D1%97v/> (дата звернення: 11.04.2025).

18. Шеховцова Т. Права людини в умовах воєнних конфліктів: глобалізацій ні трансформації. *Юридичний вісник*, 2024/4. С. 245-255. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v4_2024/33.pdf (дата звернення: 11.04.2025).

19. Злочини, вчинені в період повномасштабного вторгнення РФ. [Інформаційний портал: АРМІЯ INFORM]. 21 березня 2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/03/21/zlochyny-vchyneni-v-period-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-rf/> (дата звернення: 11.04.2025).

20. Комарчук О. Гібридна війна: сутність та структура феномену. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2018. № 1(3) С. 48–54.

21. Колісник В. Агресивна війна проти України та руйнація світового правопорядку: причини і головні засоби реагування на тлі історичних паралелей. *Вісник Конституційного Суду України*. 2022. № 3-4. С. 115–128.

22. Максим Х. «Агресія» як імперативна норма міжнародного права: генезис розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2023. № 79. Том 2. С. 345. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/289621> (дата звернення: 11.04.2025).